

Rumkale Kazası Zaviyeleri

Yasin TAŞ¹

Atıf/©: Taş, Y. (2021). Rumkale Kazası Zaviyeleri. *Artuklu İnsan ve Toplum Bilim Dergisi*, 6(2), 118-31.

Öz

Bu çalışmada Osmanlı dönemi arşiv kaynakları esas alınarak Rumkale Kazası dâhilindeki zaviyeler ele alınmaktadır. Rumkale Kazası'nın tarihi coğrafyası genel olarak Şanlıurfa'nın Halfeti ve Gaziantep'in Araban ile Yavuzeli ilçelerinin bugünkü sınırlarına tekabül etmektedir. Vakıf atamalarını içeren hurufat defterleri, vakıfların harcamalarını gösteren muhasebe bilançoları ve yerel mahkemelerin kayıtlarını ihtiva eden şerhiye sicilleri, vakfiyeleri bulunmayan zaviyeler için temel kaynaklardır. Bu kaynaklar, birçoğu zamanla unutulmuş bazı zaviye isimleri ve tarihi süreçteki işlevleri hakkında kısa bilgiler edinmeye imkân vermektedir. Rumkale'de isimleri tespit edilen Sa'd bin Ebi Vakkas, Payam Hatun, Şeyh Kureyş, Sa'dü'l-Kureyş, Şeyh Mehmed, Şeyh Ebubekir, Sübhan Dede ve Şeyh Şerafeddin zaviyeleri bunlar içinde öne çıkanlardır. Zamanla geleneksel dini inanışların merkezi hâline gelen bu zaviyelerden ayakta kalanlar günümüzde şifa için ziyaret edilen birer mekân hâline dönüşmüştür. Zaviyelere dair arşiv kayıtlarının çoğu vakıflarına ilişkindir. Vakıf kaynakları, zaviyelere ismi verilen şahsiyetlerin tarihi kimliğini belirlemek için yetersiz kalmaktadır. Bu durum Rumkale bölgesindeki çoğu zaviyenin kuruluş dönemini ve bağlı olduğu tasavvufi düşünceyi tespiti zorlaştırmaktadır. Fakat hem zaviyelere hem de vakıflarına yapılan görevli atamaları, bu mekânların tarihi süreçteki dinî ve sosyal hizmetlerin çerçevesi için bilgi sağlamış olmaktadır. Zaviyelere tahsis edilen malî imkânlar, bu müesseselerin asırlar boyu ayakta kalmasında büyük role sahiptir. Birçok zaviyenin gelirleri arasında çevre yerleşimlerin hasılatı bulunması, kuruluş devrindeki malî gücü ve sosyal etkisi hakkında bir fikir vermektedir. Fakat zamanla kuruluş dönemindeki işlevinden uzaklaşan çoğu zaviyenin XIX. yüzyılda mütevelliden ibaret kalan vakıflar hâline gelerek temel fonksiyonunu kaybettiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Rumkale, Zaviye, Türbe, Vakıf

¹Doç. Dr. Yasin Taş, Harran Üniversitesi, yasintas_34@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-5104-1588

Geliş/Received: 26 Kasım 2021 Kabul/Accepted: 20 Aralık 2021

Rumkale District Zawiya

Yasin TAŞ

Citation/©: Taş, Y. (2021). Rumkale District Zawiya. Artuklu Human and Social Science Journal, 6(2), 1-31.

Abstract

In this study, the lodges in Rumkale district are discussed based on the Ottoman period archive sources. The historical geography of Rumkale district generally corresponds to the present borders of Halfeti of Şanlıurfa and Araban and Yavuzeli districts of Gaziantep. In addition to the tahrir registers, the hurufat registers containing the assignments of the foundations, the accounting balance sheets showing the expenses of the foundations, and the sharia registers containing the records of the local courts are the main sources for the zawiya foundations that do not have a foundation charter. These sources provide information about the names of some lodges, many of which are forgotten, and their roles in the historical process. Sad bin Ebi Vakkas, Payam Hatun, Sheikh Quraysh, Sadü'l-Quraysh, Sheikh Mehmed, Seyh Ebubekir, Subhan Dede, and Seyh Serafeddin are the prominent ones among these. However, the same sources do not allow to determine the historical identity of the persons named as lodges. For this reason, the period of establishment of most of the lodges and the Sufi thought to which they belong cannot be determined. On the other hand, the assignments of staff to zawiya foundations indicate that these places have some religious and social services. The financial opportunities allocated to the lodges have had a great role in the survival of these establishments for centuries. The fact that the revenues of the surrounding villages are among the revenues of many lodges gives an idea about the financial power and social impact of the establishment period. However, it is seen that most of the lodges, which diverged from their function during the establishment period, became foundations that remained only trustees in the 19th century and lost their basic function.

Key Words: Rumkale, Zawiya (Lodges), Tomb, Waqf

GİRİŞ

Tasavvufi düşüncenin belli bir anlayış içinde işlenerek derinleştirildiği ve halka takdim edildiği yerlerden biri zaviyelerdir. Anadolu'nun iskân ve İslamlaşmasında, sahipsiz arazilerin ziraata açılmasında, sınır boylarının muhafazasında ve halkın manevi ihtiyaçlarını temininde tekke ile zaviyeler önemli bir işlev görmüştür. Belli bir miktar vakıf geliriyle desteklenmiş olan bu kurumlar, esas olarak bir vakıf müessesesidir (Yediyıldız, 2003: 221; Kazıcı, 2003: 183). Bu bakımdan kuruluş ve işleyişleri için ana kaynaklar vakfiyelerdir. Ancak Anadolu'da kuruluşları Osmanlı öncesine dayanan birçok zaviyede olduğu gibi Rumkale bölgesi zaviyeleri için de herhangi bir vakfiyeye tesadüf edilmemektedir. Osmanlı'nın bölgeye hâkimiyetini müteakip hazırlanan tahrir defterleri, bu dönemden önceki vakıfların ve zaviyelerin tespiti için ilk arşiv kaynaklarıdır. XVI. yüzyıla tekabül eden bu dönemde sadece bir zaviyenin kaydedilmiş olması, diğer arşiv kaynaklarını detaylı şekilde incelemeyi gerektirmektedir. Nitekim hurufat defterleri, birçok bölge için vakıflara ve zaviyelere ilişkin görevli atama kayıtlarını ihtiva etmesi bakımından zengin içeriklere sahiptir. XVII. yüzyıl sonlarında başlayan hurufat atamaları çeşitli kesintilerle neredeyse XIX. yüzyıl ortalarına kadar sürmektedir. Bilhassa şehir merkezleri dışındaki yol güzergâhlarında, köy yerleşimlerinde ve dağ başlarında bulunan eski zaviyelerin tespiti için bu kayıtlar büyük önem arz etmektedir. Aynı kayıtların bugün harabe halde bulunan Rumkale merkezi ile çevresinde kurulmuş olup zamanla unutilan bazı cami, mescit, medrese gibi vakıf eserlerin varlığını ortaya koymasının bakımından tarihi kıymeti tartışılmazdır. Nitekim tahrir defterlerine yansımaya sahip Rumkale zaviyelerinin görevli atamaları sebebiyle hurufat defterlerinde yer bulduğu görülmektedir.

Vakıf müesseseler için detaylı bilgiler sunan kaynaklardan biri bu kurumların gelir-gider bilançolarını ihtiva eden evkaf muhasebe defterleridir. Tanzimat'tan hemen önce tutulmaya başlanan bu kayıtlar, esas olarak vakıfların işleyişini yansıtmakla beraber zaviyelerin isimleri, yerleri, gelirleri, görevlileri ve harcamaları hakkında ayrıntılı bilgiler içerebilmektedir. Rumkale vakıf muhasebe kayıtları arasında hem diğer kaynaklarda yer almamış zaviyeler olduğu belirlendi hem de daha önce tespit edilen zaviyelerin XIX. yüzyıldaki vaziyeti ve malî durumuna ilişkin bilgiler ortaya çıkarıldı. Yine Osmanlı arşivinin farklı fonlarında bu zaviyelere ilişkin olarak değerlendirilen belge ve kayıtlar incelenerek bu çalışmanın kapsamına dâhil edildi. Rumkale Kazası'nın, Birecik adına kayıtlı bulunan² ve XIX. yüzyıl sonları ile XX. yüzyıl başlarına ait kayıtları ihtiva eden beş adet şerhiye sicil defteri taranarak zaviyelerin bu dönemdeki durumu ve sorunları ortaya çıkarıldı. Aynı kayıtların, bazı zaviyelerin binası ve görevlilerinin zaviyede metfun kişiler hakkındaki fikirlerini yansıtmaya noktasında oldukça kıymetli anekdotlar barındırdığını belirtmek gerekir. Diğer yandan Osmanlı döneminde bölge halkı tarafından ziyaret edilen dinî ve tarihî mekânlardan Halep vilayet salnamelerine yansyanlar tespit edilerek değerlendirildi. Rumkale'den payitahta kadar uzanan çeşitli şikâyet ve anlaşmazlıklar Rakka ahkâm defterlerinde yer almakla birlikte bunlar arasında zaviyelerin mevzu bahis edildiği herhangi bir hükme rastlanmadı.

Esasında Rumkale'nin tabii olduğu Urfa ve çevresi, tarikatların Anadolu topraklarında erken dönemde tekke ve zaviyeler açarak yerleştiği bölgelerdendir. Bu

² Arşivlerde yer alan 426, 430, 431, 432 ve 437 numaralı Birecik şerhiye sicilleri, Rumkale Kazası'na dairdir.

tekkelerin, şehirde dinî hayatı zenginleştirdiği ve tasavvufî kültürün Anadolu'ya yayılmasında önemli bir köprü vazifesi gördüğü söylenebilir (Taş, Y. 2019: 233). 1310 tarihli Halep vilayet salnamesinde Rumkale Kazası'nda 18 tekke bulunduğu belirtilmekle (HVS, 1310: 261) birlikte bu tekkelerin ismi zikredilmemiştir. 1312 tarihli salnamede ise Urfa Kazası'nda 11 tekke ve zaviye, Birecik'te 7 tekke, Suruç'ta ise 1 tekke olduğu kaydedilmiş (HVS, 1312: 295-304) fakat Rumkale'de zaviye bulunduğuna dair herhangi bir bilgi verilmemiştir. Diğer yandan Urfa merkezindeki Halilürrahman, Mevlid-i Halil, Eyüp Nebi, Abdurrahman b. Avf, Şeyh Mesud, Hacı Gazi (Şeyh Safvet) tekkeleri ile Harran'daki Hayat-i Harranî ve Suruç'taki Şeyh Müslüm gibi belli başlı zaviyeler, çok sayıda akademik araştırmaya konu olmuştur. Fakat aynı tarihi coğrafyada yer almasına rağmen Birecik ve Rumkale'nin araştırmacılarından benzer şekilde ilgi gördüğünü söylemek pek mümkün değildir. Buradaki tekke ve zaviyelerin, diğer vakıf eserler gibi hemen hemen hiç incelenmediği dikkat çekmektedir. Bu bakımdan Rumkale bölgesindeki zaviyelerin tespit edilerek kayıt altına alınmasında fayda vardır.

İncelenen arşiv kaynakları, Rumkale Kazası dâhilinde tarikatların etkisi altında gelişen ve bağları günümüze kadar ulaşan köklü bir tekke zaviye geleneği bulunmadığı konusunda güçlü bir kanaat oluşturmaktadır. Anadolu'nun diğer birçok coğrafyasına kıyasla burada az sayıda zaviye belirlenebilmiş olması bu kanaati destekler niteliktedir. Fakat bölge halkı arasında kutsallık atfedilen başka ziyaret yerlerinin de bulunması bu muhitteki mistik inanışların ve ziyaret kültürünün sadece arşivlere zaviye adıyla kaydedilen mekânlarla sınırlı olmadığı anlamına gelmektedir. Bugün Halfeti ilçe sınırları içinde halkın zaman zaman ziyaret ettiği Abdülkadir Hoca, Seyyid (Ebubekir) Dede, Şar Baba (Şar Dede), Şih Muhammed ve Şih Yakup ziyaretleri bunlardan bir kaçıdır (Karakoç, 2010: 41-43; Borazan, 2010: 60-62). Diğer taraftan kaynaklarda Baba İlyas Horasanî'nin şeyhi olarak yer bulan Dede Gark'ına ait öğretilerin bazı halifeleri aracılığıyla Rumkale bölgesine taşındığı bilinmektedir. Nitekim bazı halifeleri Anadolu'da Malatya, Gaziantep, Rumkale, Besni, Aydın ve Halep civarındaki Çepni cemaatleri üzerinde etkili olmuştur. Bu kapsamda Dede Gark'ın evlâdından ve Merzuman Nahiyesi'ndeki Çepni köylerinin şeyhi olarak büyük saygı gören Seyyid Şeyh Cafer Dede için çeşitli zamanlarda Rumkale kadısının berat taleplerinde bulunduğu dikkat çekmektedir (Akkuş, 1999: 21-22). Ancak bölgedeki dinî ve tasavvufî anlayışın şekillenmesinde belirgin etkisi olan bu şeyhlerin herhangi bir tekke veya zaviye bünyesinde oldukları ilgili kayıtlarda sarih şekilde yer almamaktadır.

Osmanlı dönemi zaviyelerinin bir kısmı, Orta Çağ İslâm devletlerinde olduğu gibi belli bir tarikatın sistemi dâhilinde dervişlerin yaşadığı ve gelip geçen yolcuların ücretsiz misafir edildiği binalardır. Diğer zaviyeler ise mescit, medrese, hamam gibi mimari üniteleri bir araya toplayan külliyeler veyahut geçit, derbend ve yol güzergâhlarında yolculara barınma ve iâşe imkânı sağlayan küçük misafirhaneler şeklindedir (Ocak, 1978: 250). Bazı Rumkale zaviyelerinin, buraya dışarıdan gelen yabancılara yeme-içme ve barınma için yer sağladığı bilinmekle birlikte çoğu için hizmetlerinin mahiyetini tespit imkânı bulunmamaktadır. Arşiv belgelerinin, incelenmekte olan zâviyelerin inşa dönemine, kurucuları olan zatların manevi şahsiyetlerine veya yaşadıkları dönemlere dair herhangi bir bilgi vermediğini belirtmek gerekir. Aynı şekilde buradaki zâviyelerin hangi tasavvufî düşünceye bağlı olduğu ya da bünyelerinde hangi ekole ait merasimlerin icra

edildiğini ortaya çıkarma konusunda mevcut arşiv kayıtları yetersiz kalmaktadır. Bu çalışmanın temel amacı ise Rumkale civarında yer alıp arşiv kayıtlarına yansıyan zaviyelerin isim ve yer olarak tespitini yapmaktır. Bölgedeki zaviyelerin Osmanlı dönemindeki bazı sosyal hizmetleri, görevli kadrosu, gelir kaynakları ve XIX. yüzyıldaki muhasebeleri ile malî işleyişleri çalışmada üzerinde durulacak diğer hususlardır.

Tarihsel süreçte halkın gündelik yaşamı üzerinde belli tesirler icra eden zaviye kültürünün Rumkale Kazası dâhilinde ne şekilde cereyan ettiğini tespit etmek birkaç açıdan gereklidir. Öncelikle bölgedeki mistik anlayışların ve dinî kültürün hangi motifler üzerinden şekillenerek geliştiğine zaviyeler ciddi şekilde katkı sunmaktadır. Civarda tesis edilmiş herhangi bir tekke veya dergâha rastlanmaması bu noktada zaviyelerin etkisini daha anlamlı hâle getirmektedir. Bölge halkının yakın zamana kadar çocuklarına ad olarak tercih ettiği isimler arasında yaygın şekilde zaviyelerde metfun bulunduğu inanılan şahsiyetlerin isimleri bulunmaktadır. Esasında bu isimlerin “şeyh” ibaresiyle birlikte verilmiş olması, zaviyelerin sözü edilen etkisinin asırlardır devam edegelen açık neticelerinden biridir. Diğer yandan sarp kayalıklar üzerindeki tarihi Rumkale merkezi XIX. yüzyılda ortalarında harap hâle gelince buradaki sakinlerin önemli bir kısmı Rumkale’yi terk ederek Halfeti kasabasına taşındı. Yıkıntı hâlindeki eski yerleşim yerinin kaderine terk edilmesi, burada kutsallık atfedilen tarihî şahsiyetlerin, dinî mekânların ve bu mekânlar etrafında oluşmuş mistik kültürün tamamen unutulmasını beraberinde getirdi. Mesela 1911 yılında Rumkale harabelerini ziyaret eden Lawrence’ın dikkatini çeken hususlardan biri kale kalıntıları arasında veli türbesini andıran küçük kubbeli yapıdır (Lawrence, 1947: 30). Diğer kaynaklarda göremediğimiz bu yapının mahiyetine dair herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Aynı şekilde 2000’li yılların başından itibaren Birecik Barajı’nın yapılmasıyla beraber bu civardaki bazı zaviyeler Fırat Nehri’nin yükselen suları altında kaldığından muhitindeki halk tarafından bile yavaş yavaş unutulmaya başlandı. Kaybolmaya başlayan bu kültürü, arşiv belgeleri ışığında kayıt altına almak hem bölgenin tarihine hem de Anadolu’daki zaviye çalışmalarına katkı sağlaması açısından gereklidir.

Rumkale Kazası’ndaki zaviyelere geçmeden önce bu kazanın Osmanlı dönemindeki idarî ve tarihî coğrafyasına kısaca temas etmek çalışmanın hangi bölgeleri kapsadığını belirleme açısından yerinden olacaktır. İdari düzenlemeler ile bugün farklı şehirlere tekabül eden Rumkale coğrafyasının tarihi izdüşümü ancak bu sayede daha iyi anlaşılacaktır. Rumkale, Yavuz Sultan Selim döneminde 1516 yılındaki Mercidabık Savaşı sonucunda bölgedeki diğer şehir ve kalelerle birlikte Osmanlı topraklarına dâhil oldu. 1520 yılında yapılan ilk idarî düzenlemede sancak olarak Birecik ile beraber Arap Eyaletine bağlandı. Daha sonra güneyde Şam’ın ayrı bir eyalet hâline getirilmesi üzerine "Birecik ma’a Rumkale" Halep Eyaleti’ne dâhil edildi. Nitekim 1568-1574 yılındaki kayıtlarda Rumkale kaza olarak Halep Eyaleti’nin Birecik Sancağı içinde değerlendirildi (Baykara, 1988: 106-107). Sultan III. Murad döneminde 1594 yılında Rakka Eyaleti’nin kurulmasını müteakip Urfa Sancağı bu eyaletin bir parçası hâline getirildi (Öğüt: 2013: 10-11). XVII. başlarında Rumkale’nin bağlı olduğu Birecik Sancağı da merkezi Urfa olan Rakka Eyaleti içinde yer aldı. Tanzimat döneminde Halep Eyaleti’nin Ahmed Cevdet Paşa tarafından teşkil edilmesinden sonra Rumkale de Urfa Sancağı’nın bir kazası olarak tekrar Halep vilayet sınırları içinde yer aldı (Taş, Y. 2019: 29).

Kuruluşundan itibaren Ank (Yeşilözen Köyü), Merzuman (Yavuzeli İlçesi) ve Araban nahiyelerinden müteşekkil olan Rumkale Kazası, Fırat'ın her iki yakasını içine almaktaydı. Osmanlı'nın son döneminde bu merkezlere Baziki ile Reşi nahiyelerinin eklendiği görülmektedir (HVS, 1320: 419-420). Dolayısıyla bugünkü Halfeti ilçe sınırlarıyla birlikte Bozova ve Birecik ilçelerinin bazı köyleri, Fırat'ın karşı yakasındaki Araban ile Yavuzeli ilçelerine bağlı köylerin büyük bir kısmı ve hatta Besni ilçesinin birkaç köyü Rumkale Kazası'nın sınırları içinde yer almaktaydı. Kazayı doğudan Urfa ve Suruç kazaları, güneyden Birecik Kazası, güneybatından Pazarcık Antep Sancağı, kuzeybatıdan Maraş Sancağı ve kuzeyden Mamuratülaziz Eyaleti'nin Behisni Kazası çevrelemekteydi. Fırat'a hâkim konumdaki tarihi Rumkale merkezinin harap hâle gelmesinden sonra Fırat'ın karşı yakasındaki Halfeti'de bir hükümet konağı inşa edilerek kaza idaresi buraya nakledildi. Ancak kazanın eski ismi Cumhuriyet dönemin ilk yıllarına kadar değiştirilmeyerek Rumkale kaldı (Taş, 2021: 988).

1. Sa'd b. Ebi Vakkas Zaviyesi

Arşiv belgelerinde “Seyyid Vakkas Zaviyesi” veya “Sa'd bin Ebi Vakkas Hazretleri Zaviyesi” olarak yer almaktadır. Sahabe-i kiramdan ve aşere-i mübeşşereden Sa'd b. Ebi Vakkas adıyla Rumkale Kazası Araban Nahiyesi'nde kayıtlıdır. Zaviye bugün Gaziantep sınırları dâhilindeki Araban ilçesinin kuzeyinde, ilçeye altı kilometre mesafedeki Ziyaret Köyü'nde Araban Ovası'na hâkim bir tepe üzerindedir. Halen ayakta olan ve yöre halkı tarafından ziyaret edilen bu zaviyede adaklar kesilerek adak aşısı pişirilip dağıtılmaktadır. Türbe veya makam yerinde, Hz. Ömer döneminde bölgeye fetih amacıyla gönderilen Sa'd b. Ebi Vakkas'ın karargâhını kurmuş olduğuna inanılmaktadır. Onun Bizans ile yapılan savaşlara katılarak zaferler kazandığı halk arasında kabul görmüş haldedir.

Rumkale hurufat defterlerinde Sa'd b. Ebi Vakkas Zaviyesi'nin zaviyedârlık ciheti için berat verildiği kayıtlardan takip edilebilmektedir. Zaviyeye yapılan iki atama 1723 yılı temmuz ayı ortalarına aittir. Kayıtların ilkinde Araban Nahiyesi'nde Vakkas Zaviyesi'nin zaviyedâri olan Osman'ın vefatı üzerine vazifesinin oğlu Abdurrahman'a geçtiği yer alır. Aynı tarihli bir diğer atamada yine “Seyyid Vakkas Zaviyesi'nin” yarı hissesine mutasarrıf olan Ali'nin kasr-ı yedinden vazifesinin Zeynelabidin'e geçtiği belirtilmektedir (VGMA, HD. 1119, s.92) Bu kayıtlar zaviye bünyesindeki zaviyedârlık cihetinin ikiye ayrıldığı anlamına gelmektedir. Ancak zaviye vakfının tevliyet ve diğer cihetlerine ilişkin herhangi bir atamaya tesadüf edilmemektedir.

Günümüze ulaşan bazı arşiv kayıtları içinde 12 Rebiülahir 1197/17 Mart 1783 tarihli bir emir hem Sa'd b. Ebi Vakkas Zaviyesi'nin Osmanlı padişahları ve devlet adamları himayesinde esaslı tamirlerine hem de bu zaviyeye devlet tarafından yapılan yardımlar olduğuna işaret etmektedir. Sultan I. Abdülhamid döneminde Malatya mutasarrıfı Rışvanzâde Seyyid Ömer Bey ile kapıcı başlarından Tayfur Bey'e gönderilen bu hükümde; Rumkale Kazası Araban Nahiyesi'ndeki Sa'd b. Vakkas hazretleri türbesinin tamir ve bakımına irâde-i âliyenin taalluk ettiği, toplam masrafın 5.000 kuruşu geçmemek kaydıyla vakıf mütevellisi ve türbedarı Saçaklı Seyyid el-Hac Mustafa marifetiyle tamir ve bakıma mübaşeret olunması, tamir masrafları için 2500 kuruşun Dimos Ayıntab mukataasının 1782 senesi gelirlerinden havale edilmesi ve tamiratın gerektiği şekilde tamamlanması için

Tayfur Bey'in nezaret etmesi gerektiği emredilmiştir (BOA. AE. SABH.I. 166-11160). Nitekim 23 Eylül 1782 tarihli bir kayıta ise Sa'd hazretlerine ait bina, hankâh ve türbe için 1.250 kuruş bulan tamir masraflarının Dimyos'u Antep mukataasından karşılandığı yer almaktadır (BOA. AE. SABH.I. 250-16735).

Vakıf muhasebe defterlerinde Sa'd b. Ebi Vakkas Zaviyesi gelirlerinin sadece zaviyenin bulunduğu Ziyaret Köyü hasılatından ibaret olduğu görülmektedir. Nitekim 1871 yılına ait muhasebede köy gelirinin tamamı 6.598 kuruştur. Zaviyenin masrafları mum ve şırlağan baha ile tevliyet ve zaviyedârlık ciheti vazifeleridir. Aynı yılda yapılan muhasebede tevliyet için yıllık 150 kuruş, zaviyedârlık için 150 kuruş ve mum ile şırlağan için de 75 kuruş masraf gösterilmiştir. Vakfın maaş-ı muharreri 510, harcı muhasebesi 102, maliye hazinesi aidatı 1319 ve mürettebatı hazine ise 987 kuruş olarak hesaplanmıştır. Vakıf fazlası olan 4290 kuruş ise "it'âm-ı ta'ama" sarf olunması için mütevelliyeye teslim edilmiştir (BOA. Ev.d. 18274, s.86). Dolayısıyla XIX. yüzyılda varlığını devam ettiren zaviye vakfının, öteden beri sahip olduğu gelirleri koruduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemde zaviye gelirlerinin, ihtiyaçları fazlasıyla karşıladığı ve arta kalan kısmın yolcu ve misafirlere yemek için ayrıldığı görülmektedir.

XIX. yüzyıl sonlarında Rumkale şeriyeye sicillerine kaydedilen bir yazışma, Sa'd b. Ebi Vakkas Zaviyesinin Osmanlı son dönemindeki durumu hakkında bilgiler verir. Bu yazışmaya göre 28 Mayıs 1896 tarihinde Rumkale naibi Seyyid Mehmed Murad tarafından zaviye hakkında Behisni Kazası Naipliğine bir yazı gönderildi. Yazıda, Ziyaret Köyü'ndeki Sa'd b. Ebi Vakkas Zaviyesinde kubbenin yıkılmak üzere olduğunun ve bu sebeple zaviye bünyesindeki "şe'âir-i İslâmiyenin" layıkıyla icra edilmediğinin haber alındığı belirtildi. Devamında zaviye mütevellisi olan Saçaklızâde'nin Behisni'de ikamet ettiği ve yapıyı şart-ı vâkıf gereğince tamir etmesi için huzura çağrılarak tenbih edilmesi gerektiği ifade edildi (BŞS. 426, s.213-845).³ Aynı hususta Urfa Mutasarrıfı Yahya Dede de zaviyedeki durumu ve Saçaklızâde ailesinin tedbir alması için Behisni Kazası'nın tabi olduğu Malatya Mutasarrıflığına bildirdi (BŞS. 426, s.214-847). Mevcut kayıtlar, zaviyenin bu dönemde ziyaret edilemeyecek derecede yıkılmaya yüz tuttuğuna işaret etmekle birlikte tamir edilmediğini konusunda bilgi vermemektedir. Fakat zaviyedeki türbedarlığın birkaç asırdan beri Behisni'deki Saçaklızâde ailesi üzerinde kaldığı anlaşılmaktadır.

2. Şeyh Kureyş ve Sa'dü'l-Kureyş Zaviyeleri

Zaviyelerin ismi kayıtlarda "Şeyh Kureyş" ve "Şeyh Sa'dü'l-Kureyş" şeklinde yer almaktadır. Belgelerde Merzuman Nahiyesi Zırar Köyü'nde olduğu ifade edilen zaviyelerin yeri bugün Gaziantep ili Yavuzeli ilçesi Zırar mevkiidir. Arşiv belgelerine benzer isimlerle kaydedilen bu zaviyeler, çoğu zaman tek zaviye olduğu intibai vermektedir. Ancak 1861 yılında düzenlenen evkâf muhasebe defteri, bir taraftan Şeyh Kureyş ile Sa'dül-Kureyş'in iki ayrı zaviye olduğunu diğer yandan bu zaviyelerin kayıt ve

³"Ziyâret karyesindeki defîn-i hak-ı ıtırnak aşere-i mübeşşereden sahâbe-i celil Sa'd b. Ebi Vakkas radıyallahu te'ala efendimiz hazretlerinin darîh-i şerîfi üzerindeki kubbe-i münîf mâil-i inhidâm olduğu misüllü derûnunda şeâyir-i İslâmiye lâyıkiyla icrâ olunamamakta idüğü bu kere mevsûken istihbâr kılınmış ve makâm-ı şerif-i mezkûrun mütevellisi Behisni Kazası ahâlisinden Saçaklızâde olduğu haber dahi verilmiş ve arz ve beyân bu kere makamât-ı mukaddesenin idâme-i mamûriyetiyle şart-ı vâkıf mucibince gallesi ma-şarete lehâ sarf ve şeâir-i İslâmiyenin icrâsı levâzımât-ı umûr-ı diniyeden bulunmuş olduğuna mebni lütfen mütevellî olanları huzûr-ı fazîlâlerine bil-celb icâbının icrâsıyla tenbih...".

muhasebelerinin bir arada yapıldığını göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Nitekim bu yıldaki muhasebede vakıf; “fazlası ayende u revendeye it’âm-ı ta’âm olmak üzere Şeyh Kureyş ve Sa’dü’l-Kureyş zaviyeleri” ismiyle kayıtlıdır (BOA. Ev.d. 17135, s.16).

Şeyh Kureyş ve Sa’dü’l-Kureyş zaviyelerine dair ulaşabildiğimiz ilk atama kayıtları XVIII. yüzyılın birinci çeyreğine aittir. Hurufat defterlerinde yer alan bu atamalarda, zaviyelerin Rumkale Kazası dâhilinde olduğu ifade edilmiş ancak yer detaylandırılmamıştır. Bu kaynakta ulaşabildiğimiz birkaç atama kaydı zaviyelerde bulunan hizmet cihetlerine ve personel kadrosuna ışık tutmaktadır. Bu husustaki ilk atama Şevval 1100/Mayıs 1689 tarihli olup Şeyh Kureyş vakfına iki akçeyle Ahmed’in nazır tayin edildiğini haber vermektedir (VGMA. HD. 1140, s.316). 1 Zilhicce 1131/15 Ekim 1719 tarihli bir diğer atamada Şeyh Sa’dü’l-Kureyş Zaviyesi’nde mütevellî olan Seyyid Mehmed’in terk-i hizmet ederek Rumkale dışındaki başka bir memlekette sakin olduğu ve vakfın gelirini zimmetine geçirip merasını perişan eylediği yer almaktadır. Dönemin Rumkale kadısı Hüseyin’in arzı üzerine Seyyid Mehmed tevliyetten azledilerek Hüseyin’e berat verilmiştir (BOA, AE.SAMD.III. 106-10494). Cemaziyelevvel 1138 /Ocak 1726 tarihli kayıta ise zaviyede bir akçe ile imam olan Ahmed’in vefat ettiği ve vazifesinin başka birine geçtiği yer almaktadır (VGMA, HD. 1091, s.29). İlk atamaya nazaran Ahmed’in uzun yıllar burada imamlık ve nazırlık yaptığı söylenebilir. Yaklaşık beş yıl sonra Recep 1143/Ocak 1731 tarihinde zaviye vakfının iki akçe ile nâzırı ve kâtibi olan Sarim Halife için daha önceki yıllarda verilmiş olan berat bu tarihte yenilenmiştir (VGMA, HD. 1088, s.61). Muharrem 1138/Eylül 1725 tarihli kayıta ise vakıf mütevellisi Mehmed’in vakıf şartlarına ve vazife sahiplerine gadr etmesinden dolayı Şeyh Sarim Halife’nin vakıf için iki akçeyle nazır ve katip tayin edildiği yer almaktadır (VGMA, HD. 1091, s. 29). Dolayısıyla bu dönemde zaviye vakfının bünyesinde tevliyet ve zaviyedârlık dışında imamet, nazırlık ve kâtiplik vazifelerinin bulunduğu anlaşılmaktadır.

XIX. yüzyıla ait vakıf muhasebe defterleri hem zaviyenin tam olarak nerede olduğuna ışık tutmakta hem de gelirlerini detaylı şekilde göstermektedir. 1871 yılındaki muhasebede zaviye “Rumkale Kazası’nda Zırar Karyesi’nde kâin Şeyh Kureyş ve Sa’dü’l-Kureyş Zaviyesi” şeklinde kayıtlıdır (BOA, Ev.d. 18274, s.85). Zırar Köyü bugün Yavuzeli ilçesine bağlı Düzce Köyüdür. Ancak burada halkın her sene mayıs ayının üçüncü pazar günü düzenli olarak ziyaret etmekte olduğu zaviye Düzce Köyü yakınlarındaki Kayabaşı Köyü’ndedir. Hacı Kureyş olarak bilinen zaviyenin, Kureyşan Ocağı’nın kurucusu, Hacı Kureyş’e ait olduğu kabul edilmektedir. Bugün yöre halkı arasında Hacı Kureyş’in, “Sadır Kureyş” olarak bilinen oğlunun türbesi ise Zırar’a yakın mesafedeki Bülbül Köyü’ndedir. Ehlibeyt soyundan gelen ailenin Kureyş soyundan olduğu ve soyunun unutulmaması için Kureyş mahlasını kullandığı iddia edilmektedir. Kureyşan Ocağı ise XII ya da XIII. yüzyılda Horasan’dan gelerek Anadolu’ya yerleşen 12 Türkmen oymağın bağlı bulunduğu büyük bir ocak olarak değerlendirilmektedir (Yalçın-Yılmaz, 2002: 9-10; Taş, K. 2019: 3249, 3253). Esasında Osmanlı öncesi dönemde Anadolu’da çeşitli çevreler oluşturan sûfilik akımlarının ve zümrelerinin temsilcileri olan hemen her şeyh ve derviş Horasan erenlerine bağlanmaktadır (Ocak, 1998: 123). Bu noktada Horasan bölgesindeki tasavvuf kültürünün Rumkale bölgesine taşınmasına Hacı Kureyş’in ciddi bir etkisi olduğunu söylemek mümkündür.

Hacı Kureyş Zaviyesi'nin 1871 yılında mütevellisi Hüseyin Ağa marifetiyle yapılan muhasebesine göre vakıf varidatı Sa'dü'l-Kureyş, Zırar ve Tahtık (Duraklı) köyleri hasılatından oluşmaktadır. Adı geçene senede her üç köyün hasılatından 2943 kuruş elde edilmiştir. Vakıf harcamaları ise Hüseyin Ağa'nın 200 kuruşluk zaviyedârlık vazifesi ile zaviyenin 50 kuruşluk mum ve şırlağan bahasıdır. Vergilerden sonra vakfın 1841 kuruş geliri artmıştır. Vakıf fazlasının "it'âm-ı ta'âma sarf olunmak" üzere mütevelliyeye teslim edildiği kayıtlıdır (BOA, Ev.d. 18274, s.85). Bu durum yukarıda ifade ettiğimiz üzere vakıf fazlasının, "ayende u revende" denilen zaviyede konaklayan yolcularla misafirlerin yemek masraflarına tahsis edildiği anlamına gelmektedir. Muhasebe kayıtları aynı zamanda zaviye gelirleri mevcut olmasına rağmen önceki yüzyıllarda var olan imamet ve diğer vazifelerinin XIX. yüzyılda ortadan kalkmış olduğuna işaret etmektedir.

Sa'dü'l-Kureyş Zaviyesi'nin XIX. yüzyıldaki idaresine, 1860 senesinde cülus-ı hümayun dolayısıyla düzenlenen berat yenileme kayıtları ışık tutmaktadır. Bu kayıtlara göre Rumkale Kazası'ndaki "Seyyid Sa'dü'l-Kureyş vakfının vazife-i muayyene ile şeyhi zaviye cihetine" mutasarrıf olan eş-Şeyh Hüseyin ve eş-Şeyh Mehmed, ellerinde olan atik beratları takdim ederek bu beratların yenilenmesi ricasında bulunmuşlardır. Zaviye şeyhliği için Şeyh Hüseyin ile Şeyh Mehmed'e daha önce verilen beratın 16 Cemaziyelahir 1257/5 Ağustos 1841 tarihli olduğuna nazaran şeyhliğin zaman içinde ikiye ayrıldığı ve yaklaşık 20 seneden beri söz konusu kişiler tarafından yürütüldüğü anlaşılmaktadır (VGMA, 2150-1, 375-426; VGMA, 2150-2, 370-470).

3. Şeyh Mehmed (Çekem) Zaviyesi

Rumkale Kazası'nda arşiv kayıtlarına en fazla yansıyan zaviyelerin başında, eski Halfeti yakınlarındaki Çekem Mahallesi'nde bulunan Şeyh Mehmed Zaviyesi gelir. Zaviyenin yeri arşiv belgelerinde "Rumkale'de Keferkab nâm karye" olarak kayıtlı ise de burası hâlihazırda bir kısmı sular altında kalan Çekem Köyü'dür. XIX. yüzyıl sonlarına ait bir sicil defterinde zaviyenin "Melik Tahir imaretinden" olduğu ifade edilmiştir (BŞS. 426, 121-692). Günümüze ulaşan türbe kapısı üzerindeki Arapça kitabeye nazaran burası Ramazan 797/Haziran 1395 yılında Şeyh Hacı Ali b. Hüseyin için Memlüklü sultanı Ebu Said Berkük zamanında Emir Alptuğ Tekin tarafından yaptırılmıştır (Eser-Alp, 1999: 242; Karakaş, 2012: 412).⁴ Bölgedeki Memlüklü eserlerini kayıt altına alan Bayhan'a göre de zaviyedeki türbe ve mescit bu dönemde imar edilmiştir (2010: 714-715). Dolayısıyla Hacı Ali için yapılan türbe sonraki dönemlerde Şeyh Mehmed Zaviyesi adıyla meşhur olmuştur. Fakat zaviyeye ismi verilen Şeyh Mehmed'in kim olduğuna dair sarıh bir bilgiye rastlanmamaktadır. Zaviyenin durumu hakkında bilgi veren kaynaklardan biri kadı sicillerinde yer alan ve zaviye mütevellisi Molla Mehmed'in talebiyle düzenlenen 22 Şevval 1311/28 Nisan 1894 tarihli kayıttır. Bu kayıtta, "eizze-i kirâmdan Şeyh Mehmed kuddise sirruhü't-teâla hazretlerinin" zaviyesinde bir mescid bulunduğu, zaviyenin bu mescid avlusunda olduğu yer almaktadır. Zaviyenin "evkâf-ı kadîmeden olduğu" ve

⁴ Sülüs hatla yazılmış olan ilgili kitâbe şu şekildedir:

Ünşie hazihi't-türbeti'l-mübâreketi ala'ş-şeyhi's-sâlih el-Hâc Ali b. (el-Hüseyin)
Mevlânâ es-Sultân el-Melik ez-Zâhir Ebu Said Berkük halladallahu mülkehu bi-işareti
el-Hâmişi seyfü'l-âli el-Mevlevî el-Emir el-Kebîr Albtuğ Tekin nâibü's-sultânü'ş-şerîfeti
Bi-târîhi şehri-i Ramazani'l-mu'azzam senete seb'a ve tis'in ve seb'a mietin.

kaydedilmiş bir vakfiyesi bulunmadığından hem vâkıf hem de şart-ı vâkıfın meçhul olduğu, zaviye ile mescide öteden beri mütevellilerin tasarruf ettikleri belirtilmiştir (BŞS. 431, 24-58). Bu kayda göre Şeyh Mehmed'in kim olduğunun ve tarihi şahsiyetinin XIX. yüzyılda zaviyeye tasarruf edenler tarafından da pek bilinmediği anlaşılmaktadır. Ancak isminin başındaki şeyh ifadesinden hareketle bölgenin dinî hayatına yön veren manevî şahsiyetlerinden biri olduğu tahmin edilmektedir. Yakın zamana kadar Halfeti çevresinde çocuklara Şeyh Mehmed isminin yaygın şekilde verilmiş olması, bu zaviyenin asırlardan beri halk üzerindeki derin tesirini göstermesi bakımından kayda değerdir.

Şeyh Mehmed Zaviyesinin erken dönem görevlileri hakkında bilgi veren kaynaklardan biri hurufat defterleridir. Burada zaviyenin zaviyedârlık cihetine yapılmış kayıtlara rastlanmamakla birlikte tevliyet ciheti için atamalar olduğu görülmektedir. Bu hususta tespit ettiğimiz ilk kayıt Safer 1141/Eylül 1728 tarihli olup zaviyenin bir akçeyle mütevellisi bulunan Şeyh Mehmed'e ait vazifenin Ramazan adlı biri tarafından elinden alındığı ancak Rumkale kadısı İbrahim'in arzı üzerine vazifenin tekrar Şeyh Mehmed'e bırakıldığı şeklindedir (VGMA, HD. 1139, s.53). Bu tarihten yaklaşık dört yıl kadar sonra düzenlenen benzer bir kayıta yine vakıf tevliyetinin Ramazan'dan alınarak Şeyh Mehmed'e verildiği görülmektedir (VGMA, HD. 1088, s.61). Zaviye için düzenlenen bir diğer kayıt ise gelirleri arasında yer alan Çekem Dağındaki bir mezraya yapılan müdahalenin engellenmesini konu edinmektedir. Recep 1145/Aralık 1732 tarihli bu kayıta Çekem Köyü ahalisinden bazı kimselerin zaviye mütevellisi Şeyh Mehmed tasarrufunda olan vakıf arazisine müdahalede buldukları ve Rumkale kadısı Hamza arzıyla bunun engellendiği yer almaktadır (VGMA, HD. 1088, s.61). Aynı kaynakta zaviye için müteveli dışında başka bir görevli ismine rastlanmamaktadır. Fakat vakıf muhasebe kayıtlarında vakıf bütçesinden türbedarlık için harcama yapıldığı takip edilebilmektedir. Diğer yandan hurufat defterlerinde Keferkab Köyü'nde Şeyh Mehmed Mescidi adıyla bir mescide yapılan imam atamaları mevcuttur. Atamalarda zaviye ifadesi kullanılmamış olmakla birlikte bu mescidin zaviye bünyesinde olduğu bilinmektedir. İlk olarak Ramazan 1108/Mart 1697 tarihli kayıta mescitte imam ve müteveli olan Davud'a ait berat yenilenmiştir. Günlük yarım akçeyle ifa edilen imamlık vazifesi için Zilhicce 1154/Ocak 1742'te Ali'ye, Şaban 1180/Ocak 1767'da ise Ali'nin oğlu Mustafa'ya berat tevcih edilmiştir (VGMA, HD. 1088, s.62; VGMA, HD. 1117, s.40).

Muhasebe defterlerinde Şeyh Mehmed Zaviyesi vakfına ait fazla gelirin zaviyenin imarına meşrut olduğu kayıtlıdır. Vakfın gelirleri Çekem Dağı Köyü hasılatı ile Keferkab Köyü'ndeki bir bahçenin icar geliridir. Bu durum daha önceki köy hasılatına bilahare bir bahçenin eklendiği anlamı taşımaktadır. Vakfın 1858 yılındaki gelirleri söz konusu akarlardan elde edilen 1.327 kuruştur. Vakfın masrafları ise 175 kuruş zaviye tamiri, 100 kuruş türbedar vazifesi, 50 kuruş müteveli vazifesi ve 120 kuruş harcı muhasebe olmak üzere toplam da 445 kuruş olarak hesaplanmıştır (BOA, Ev.d. 15803, s.10). 1871 yılına ait muhasebe kaydında ise vakfın bir önceki seneden 303 kuruş fazla gelirinin olduğu anlaşılmaktadır. Bu senede köyün geliri 1624 kuruş, bahçe geliri ise 200 kuruştur. Buna mukabil zaviye giderleri 150 kuruş kayımlık, 100 kuruş loğkeş ücreti, 250 kuruş mum ve şırlağan bahası, 440 kuruş tevliyet vazifesidir. Vakıf mütevellisine teslim edilen fazla gelir bu senede 503 kuruş olmuştur (BOA, Ev.d. 18274, s.77).

XIX. yüzyıl sonlarında zaviye mütevellisi Molla Mehmed Efendi tarafından bizzat ifade edilen bilgilere göre bu dönemde vakfın akarı 6 bahçe, 20 zeytin ağacı ve 3 tarladan oluşmaktaydı. 1893 yılında vakfın senelik gelirinden vergiler ödendikten sonra 206 kuruş zaviye ve mescidin tamirine, 246 kuruş ise zaviye ile mescidin hasır, kandil ve zeytinyağı masrafına ayrılmıştır. Vakıf gelirinden ayrıca mütevelliyeye senevi 240 kuruş; zaviyenin ferraşlık hizmetine 120 kuruş; mescid imamına 300 kuruş; müezzine 60 kuruş; mescid ile zaviye damlarına, kış günlerinde loğkeşlik vazifesine 30 kuruş; “etfâl-ı müslimîne ta’lîm-i Kur’an-ı azimü’ş-şân terbiyeleri hizmetine” 80 kuruş ve fazla ne kalırsa zaviyede “ayende u revende” eden fukarayı müslimîne sarf olunmuştur. Molla Mehmed bu bilgileri verdikten sonra tevliyetle beraber ifa etmekte olduğu imamet, ferraşlık, müezzinlik, Kur’an hocalığı, loğkeşlik cihetlerinin kendisine beratla tevcihini talep etmiştir. Yapılan tahkikat ve imtilhandan sonra göreve ehil olduğu anlaşılınca adı geçen görevler kendisine tevcih edilmiştir. Aynı kayıтта zaviyeye daha önce Molla Mehmed’in dedesi Molla Yusuf’un tasarruf ettiği, 17 Safer 1280/3 Ağustos 1863 tarihinde bu vazifenin babası Molla Ömer’e geçtiği, onun da 1296/1879 yılındaki vefatından sonra yerine Molla Mehmed’in geçtiği anlaşılmaktadır (BŞS. 431, 24-58; BŞS. 425, 18-31).

XIX. yüzyıl sonlarında Şeyh Mehmed Zaviyesi bitişiğindeki mescid, camiye çevrilerek imam ve hatip atanmıştır. Nitekim 1 Kasım 1893 günü düzenlenen bir kayıтта Keferkab Köyü’nün yaklaşık 100 haneyi bulduğu ve köylülerin Cuma ile bayram namazlarını kılmak için zorluk içinde başka köylere gittiği ifade edilerek zaviye mescidinin camiye çevrilmesi, cami masrafları için zaviye gelirlerinin yeterli olduğu ve masraflarının buradan karşılanması talep edilmiştir. Verilen izin üzerine caminin imam ve hatipliği için Mehmed Said b. Molla Ömer Efendi görevlendirilerek vazifesinin vakıf gelirinden karşılanması kararlaştırılmıştır (BŞS. 426, 121-692).

4. Payam Hatun Zaviyesi

Payam; yerel dilde badem anlamına gelmektedir. Payam Hatun Zaviyesi günümüzde Yeni Halfeti ilçesi yakınlarındaki Payam Hatun Köyü’nün hemen kuzeyinde, yüksekçe bir tepe üzerinde yer almaktadır. Osmanlı döneminde burası Rumkale Kazası’nın Ank Nahiyesi’ne tabi Payam Hatun Mezarı idi. Zaviye üzerinde herhangi bir kayıt mevcut olmadığından inşa tarihi ve banisinin yaşadığı devir bilinmemektedir. Kesme taş malzemeden kare planlı inşa edilmiş olan türbenin üstü kubbe ile örtülüdür. Türbenin içinde Payam Hatun’a ait olduğu kabul edilen bir buçuk metre uzunluğunda mezar yer almaktadır. Mezarın üzeri yeşil ve beyaz renkli örtülerle kapatılmış, mezar taşına başörtüsü bağlanmıştır. Zaviye, bir kadın türbesi olduğu için ziyaretçileri de öteden beri çeşitli hastalıklarına şifa arayan kadınlardır. Kaynaklarda Payam Hatun’un kim olduğu ve tarihi şahsiyeti hakkında açık bir bilgiye rastlanmamaktadır. Fakat halk arasında Payam Hatun’un, Abdülkadir Geylanî hazretlerinin torunu olduğuna dair iddialar mevcut olduğu gibi (Karakoç, 2010: 66) Suruç’taki zaviyede metfun bulunan Şeyh Müslüm’ün kız kardeşi olduğuna inananlar da bulunmaktadır (Borazan, 2010: 60). Abdülkadir Geylanî 1166 yılında Bağdat’ta vefat etmiştir. Suruç’un Ziyaret Köyü’nde metfun olan Şeyh Müslüm’ün ise 1170 yılında vefat ettiği ve zaviyenin bu tarihten iki yıl kadar önce Şeyh Mesleme b. Ni’me es-Serucî tarafından inşa edildiği kabul edilmektedir (Üner, 2012: 152-153).

Dolayısıyla Payam Hatun'un tarihi şahsiyeti hakkındaki her iki kanaat de onun XII. yüzyılda yaşamış olduğu noktasında birleşmektedir.

Payam Hatun Zaviyesi'ne dair ilk arşiv bilgileri Osmanlı'nın bölgeye hâkim olmasından sonra düzenlenen ve bölgenin erken dönemini yansıtan kayıtlardan takip edilebilmektedir. XVI. yüzyıla ait tahrir defterlerinde Hadim Hatun olarak kaydedilen zaviye, bölgede başkaca kadın zaviyesi bulunmaması sebebiyle burası olmalıdır. Bu dönemde vakıf geliri 1620 akçe olup iki görevlisi, günlük 4,5 akçeye tasarruf etmektedir (BOA, MAD, 4700 s.35; Yılmaz, 2000: 208).

Hurufat defterlerinde Payam Hatun Köyü'nde olduğu ifade edilen zaviyenin tevliyet, nazırlık ve zaviyedârlık cihetlerine yapılmış üç atama kaydı mevcuttur. Bunlardan tevliyet ve zaviyedârlık ataması Rumkale hurufat defterlerinde, nazırlık ataması ise Birecik Kazası hurufat defterlerinde yer almaktadır. Muharrem 1136/Ekim 1723 tarihli ilk kayıta vakıf tevliyetinin evlâda meşrut olduğu, şart-ı vakıf üzere yevmî bir akçe ile mütevellisi Şeyh Ali'nin vefat ettiği ve yerine oğlu Şeyh Mehmed'e berat verildiği yer almaktadır (VGMA, HD. 1119, s.92). Birecik hurufat defterlerindeki Recep 1195/Haziran 1781 tarihli atama, zaviyenin nazırı olmadığından Seyyid Mehmed b. Abdullatif'in bu göreve getirildiğine dairdir (Demir, 2020: 147). Zaviyeye hakkında tespit ettiğimiz 7 Şaban 1203/3 Mayıs 1789 tarihli diğer atamada ise Payam Hatun mezrasının bir akçe ile ber-vechi meşrut zaviyedâri ve mütevellisi olan Şeyh Ahmed'in bila veled vefat ettiği ve yerine Şeyh Mehmed'e vazife verildiği görülmektedir (VGMA, HD. 1095, s.175). Dolayısıyla bu dönemde zaviye bünyesinde tevliyet, nazırlık ve zaviyedârlık görevlerinin olduğu anlaşılmaktadır. Bu bakımdan tahrir defterlerinde iki farklı görev olarak kaydedilen vazifelerin, farklı beratlarla yapılan nazırlık ve tevliyet ile zaviyedârlık cihetleri olduğunu söylemek mümkündür. Bu aynı zamanda Osmanlı öncesinden beri zaviye bünyesinde var olan söz konusu görevlerin XIX. yüzyıla kadar devam ettiği anlamına gelmektedir.

1871 senesi vakıf muhasebe defterinde Payam Hatun Zaviyesinin ismi Rumkale'deki Ruhiye Medresesi vakfıyla birlikte kaydedilmiştir. İlgili kayıt "Rumkale Kazası'nda kâin Ruhiye Medresesi ve cami ve Payam Hatun vakfı" şeklinde yer almaktadır. Dolayısıyla zaviye vakfının Ruhiye medresesiyle bir arada değerlendirildiği ve esasında bu vakıf kapsamında olduğu söylenebilir. Vakıf gelirleri arasında Ank, Kızıldağ ve Mesiri köylerinin yanı sıra zaviyenin yer aldığı Payam Hatun Köyü'nün de bulunması zaviye ile medrese vakıflarının bir arada olduğunu doğrular niteliktedir. Söz konusu senede bu köyden 2030 kuruş gelir sağlandığı kayıtlıdır (BOA, Ev.d. 18274, s. 30). Bu durum Ruhiye Medresesi kurucuları ile Payam Hatun Zaviyesi arasında bir irtibat bulunduğu anlamına gelmektedir. Fakat hurufat defterlerinde medrese için çok sayıda atama kaydına rastlanmakla birlikte zaviye için bu defterlerde herhangi bir atama yapılmamıştır. Ancak aşağıda da görüleceği üzere zaviyenin zaviyedârlık cihetinin vakıf tevliyeti ve medrese müderrisliğine tayin edilen kimselere meşrut olduğu anlaşılmaktadır.

Medrese, camii ve zaviyeden müteşekkil olan vakıf bünyesinde zaviyedârlık vazifesinin yanı sıra vakıf tevliyeti, müderrislik ciheti, imamet, müezzinlik ve cüzhânlık vazifeleri bulunmaktadır. Ancak söz konusu vazifeler hem Ahmed ve Mehmed efendiler ile müşterekleri elinde hem de Mehmed Emin, Ebubekir, Mustafa ve İbrahim efendilerde bulunduğu kayıtlıdır. Medrese ve cami ile ilgili kayıtlar bir yana zaviyeye dair

harcamalarda isimleri zikredilen Ahmed ve Mehmed için 94 kuruş zaviyedârlık masrafı gösterilmiştir. Buna mukabil Mehmed Emin ve diğerlerinin zaviyedârlık ciheti 246 kuruştur. Zaviyedârlık vazifesi için yapılan masraf aynı senede 94 kuruştur. Yine bu senede cami ile zaviye hasırları için 1450 masraf edildiği, zaviyede gelen geçen yolculara yemek için 1250 kuruş harcandığı kaydedilmiştir (BOA, Ev.d. 18274, s.30).

5. Şeyh Ebubekir Zaviyesi

Hurufat defterleri ile Halep vilayet salnamesi kayıtlarına göre Şeyh Ebubekir Zaviyesi, Rumkale Kazası'nın Ayran Köyü'ndedir. Şeyh Bekir Türbesi adıyla bilinen bu zaviye, yakın zamana kadar Birecik ilçesi sınırları dâhilinde, Ayran kasabası yakınlarındaki Dorucak Köyü'nün çıkışında Bahçeönü (Şeyh Bekir) civarında yer almaktaydı. Birecik Barajı'nın yapımından etkilenen zaviyenin mimari yapısı, harabe haldeki durumu ve kısmen okunabilen kitabesi C. Erel tarafından kayıt altına alınmıştır. Tahrip olmuş kitabelerden birinden, yapının Memlûklü Sultanı Kayıtbay döneminde 1480'lerde yenilediği tahmin edilmektedir. Bir diğer kitabede ise Kalender Halil ismi ve 1271/1854 tarihi yazılıdır (Erel, 1999: 223). Bayhan ise kitabe ile aynı tarihi vererek türbenin 1480 yıllarında inşa edildiği kanaatindedir (Bayhan, 2010: 714). Halk arasında Şeyh Ebubekir'in Eyyubiler döneminde bölgedeki Yezidiler arasında İslam'ı yaymak üzere görevlendirilerek buraya yerleştirildiğine inanılmaktadır.

Hurufat defterlerinde Şeyh Ebubekir şeklinde kayıtlı olan zaviyeye dair ulaşabildiğimiz iki kayıt mevcuttur. Her ikisi Recep 1139/Şubat 1727 tarihinde tevliyet ve zaviyedârlık görevlerine tayin edilen Şeyh Mehmed hakkındadır. İlk kayıt "Rumkale'de Ayran nâm karyede Şeyh Ebubekir Zaviyesi'nin bir akçeyle tevliyeti Abdullah mahlûlünden Şeyh Mehmed'e inayet" şeklindedir. Aynı tarihli diğer atamada ise "Rumkale'de Şeyh Ebubekir Zaviyesi'nin zaviyedârı olan Abdullah mahlûlünden Şeyh Mehmed'e inayet" edildiği kayıtlıdır (VGMA, HD. 1128, s.13). Dolayısıyla bu dönemde zaviyenin tevliyet ve zaviyedârlık cihetleri aynı kişi tarafından idare edilmektedir. Şeyh Mehmed hakkındaki bu atamanın aynı zamanda Birecik hurufat defterlerine de kaydedilmiş (Demir, 2020: 146) olması dikkat çekicidir. Zaviyeye yapılan bu atamadan Birecik kadılığının da haberdar edildiği anlaşılmaktadır.

6. Sübhan Dede Zaviyesi

Sübhan Dede Zaviyesi'nin ismine evkâf muhasebe defterleri ile Halep vilayet salnamelerinde tesadüf edilmektedir. Muhasebe defterinde zaviyenin ismi ve yeri; "Rumkale Kazası'nda Ayne Karyesi'nde kâin Sübhan Dede Zaviyesi" (BOA, Ev.d. 18274, s.80) şeklinde kayıtlıdır. Bu bakımdan zaviyenin günümüzdeki Gözeli Köyü'nün, Fırat suları altında kalan eski yerleşim yeri sınırları içinde olduğu anlaşılmaktadır.

Muhasebe kayıtlarında Sübhan Dede Zaviyesi'nin geliri olarak sadece Sübhan Dede Köyü hasılatı gösterilmiştir. Ancak bölgede bu isimle bir köy mevcut olduğuna rastlanmamaktadır. Bu bakımdan zaviyenin bulunduğu köye veya civarındaki bir muhite bu ismin verilmiş olması bir ihtimal olarak düşünülebilir. Kayıtlara nazaran zaviyenin

giderleri, zaviyedârlık vazifesi ile aydınlatma harcamalarıdır. 1871 yılındaki muhasebeye göre zaviye için gelir olarak köyden 254 kuruş elde edilmiş, zaviyedârı Şeyh Müslüm'e 50 kuruş, mum ve şırlağan masrafı için 153 kuruş harcanmıştır (BOA, Ev.d. 18274, s.80).

Gözeli Köyü sakinlerinden edinilen şifahi bilgilere nazaran bölge insanları Sübhan Dede'nin hastaları iyileştirdiğine, onlara Allah'ın izniyle şifa dağıttığına inanarak kutsiyet atfetmişlerdir. Baraj gölü suları altında kalmadan önce çevre köylerden çok sayıda insanın hastalıklarından kurtulmak ve dua etmek için zaviye yerini ziyaret ettikleri nakledilmektedir. Yine çocuk sahibi olmak isteyen kadınların, zaviye yerine gelerek dilekte buldukları ve yemek yapıp dağıttıkları ifade edilmektedir. Yakın zamana kadar hem Gözeli Köyü'nde hem de civar köylerde erkek çocuklara verilen adlardan biri Sübhan ismidir. Yörede kullanımına rastlanan bu ismin, zaviyedeki zattan alındığı anlaşılmaktadır. Bu durum yakın zamana kadar zaviyenin çevredeki etkisini sürdürdüğünü göstermesi bakımından dikkate değerdir.

7. Şeyh Şerafeddin Zaviyesi

Halep Vilayet salnamelerinde, Şeyh Şerafeddin Zaviyesi'nin yeri "Rumkale Kazası'nda Rumkale Kasabası" olarak gösterilmiştir (HVS. 1317: 183). XIX. yüzyıl ortalarında tarihi Rumkale merkezi terk edilerek kazanın idaresi Halfeti kasabasına taşındı. Kazanın eski ismi terk edilmeyip Rumkale kalmaya devam edince karışıklık yaşanmaması için geride kalan yerleşim yeri Kasaba Köyü olarak adlandırıldı. Eski haritalarda "Eski Rumkale" olarak gösterilen Kasaba Köyü, yukarısında yer alan kayaların düşerek yerleşim yerine zarar vermesi üzerine iki kilometre ötedeki Merzuman Çayı'nın öbür tarafına taşındı. Yeni haritalarda Rumkale şehri "Kasaba (Eski)" şeklinde gösterilmektedir. Burası bugün Yavuzeli ilçesi sınırları dâhilindedir (Yılmaz, 2000: 198). Dolayısıyla Şeyh Şerafeddin Zaviyesi, eski Rumkale dâhilinde olmalıdır. Fakat kale içinde veya dışında olduğuna dair herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Diğer yandan XIX. yüzyılın ikinci yarısında Birecik'teki Rufaî Hankâhı şeyhliği için talepte bulunmuş olan Şeyh Ali Efendi arzuhalinde Şeyh Şerafeddin vakfından bahsetmektedir. 30 Temmuz 1858 tarihli arzuhalin baş kısmında "Urfa livasında Biretü'l-Fırat Birecik'te Kalatü'r-Rum Birecik kalesi demekle maruf derununda Cami-i Kebir ile medfün bulunan kutbü'l-arifin Şeyh Şerafeddin kudduse sirruhu hazretlerinin meşihate meşrût şart-ı vakıf tevliyetiyle Birecik'te vâki" ifadesi yer almaktadır (BAO, A.DVN.132-100; Karakaş, 2017: 365-366). Bu muğlak ifadenin bir benzeri daha açık olarak aynı kişinin talebi üzerine hazırlanan 25 Kasım 1858 tarihli bir diğer kayıta "Birecik'te Kal'atü'r-Rum derûnunda Cami-i Kebîr ile Şerâfeddin ile Hamza tevliyet vakıfları" şeklindedir (BOA, A.MKT.UM. 344-47-3). Birecik'te Şeyh Şerafeddin adında bir zaviyeye rastlanmaması ve Rumkale'nin önceki yüzyıllarda bir müddet Birecik'e tabi bulunmuş olmasına nazaran burada söz konusu edilen zatın Rumkale'de metfun Şeyh Şerafeddin olduğu söylenebilir. Vakıf idaresinin evlâdiyet şartı üzere olduğu anlaşılan zaviyeye dair ulaşabildiğimiz ilk kayıtlara atama tevcihlerinde rastlanmaktadır.

Hurufat defterlerinde "Rumkale'de vâki" denilen Şeyh Şerafeddin Vakfı'nın tevliyet cihetine XVIII. yüzyıl ortalarından itibaren mütevellî tayinlerinin olduğu kayıtlıdır. Bu hususta tespit ettiğimiz ilk kayıt Zilkade 1168/Ağustos 1757 tarihine ait olup vakfa

evlâdiyet ve meşrutiyet üzere müteveli olan İbrahim'e verilmiş olan beratın yenilendiğini haber vermektedir (VGMA, HD. 1090, s.132). Yevmî bir akçeyle idare edilen bu görev yaklaşık on yıl sonra Rumkale naibi Ali'nin arzı üzerine Şeyh Halid Halife'ye geçmiştir (VGMA, HD. 1117, s.40). 1831 yılı kasım aylarına kadar kesintilerle devam eden müteveli atamalarında bu tarihte Mehmed b. Mehmed'in müteveli yapıldığı kayıtlıdır (VGMA, HD. 550, s.55). Son atamada vakfa ait herhangi bir vakfiyenin bulunmadığı ve vakıf tevliyetinin kadim teamül gereği evlâdiyet üzere intikal ettiğine işaret etmektedir. Ancak bu atamalarda vakıf bünyesinde zaviye olduğuna dair sarıh bir ifade bulunmadığı gibi ataması yapılmış herhangi bir şeyh veya zaviyedâr da söz konusu değildir. Son olarak 1863 yılında vakıf mütevellisi Seyyid Mehmed b. Seyyid Mehmed için tecdid-i berat vesilesiyle düzenlenen kayıta Şerafeddin vakfının Rumkale Kazası'nda olduğu kaydedilmiş ancak zaviyeye dair bir bilgi verilmemiştir (VGMA, 2150-1, 385-449). Yine 1892 senesinde Halfeti sakinlerinden vakıf mütevellisi Mehmed Efendi'nin, Şerafeddin vakfına ait gelirleri toplayıp kendisine ulaştırması hususunda Kasaba Köyü'nden ve vakıf mürtelikasından Mustafa oğlu Çirkin Mehmed'i kendisine vekil tayin ettiği görülmektedir (VGMA, 2150-1, 173-152).

Şerafeddin Vakfı bünyesinde bir zaviye olduğu vakıf muhasebe defterleri ile salname kayıtlarından anlaşılmaktadır. Yine zaviyenin gelirleri hakkında en açık ifadeler evkâf muhasebe kayıtlarında yer almaktadır. Bu gelirler Arıkaltı Köyü'nde nisf hisse ile İncirli Köyü'nün tamamıdır. 1844 senesinde vakıf mütevellisi "ber-evlâdiyet" üzere Kahzâde Şerif'tir. Vakıf geliri İncirli Köyü'nün yarı hasılatından elde edilen 100 kuruş, masrafları ise 20 kuruşluk müteveli ücretidir (BOA, Ev.d. 12373, s.19). 1871 yılı için düzenlenen muhasebede zaviyenin gelir ve giderleri daha fazla detaylandırılmıştır. Bir senelik süre zarfında Arıkaltı Köyü'nde 5989, İncirli Köyü'nde 4263 kuruş olmak üzere 10.252 kuruş gelir elde edilmiştir. Zaviye vakfının masrafları 100 kuruşluk tevliyet vazifesi ile 1687 kuruşluk birtakım vergilerdir. Ayrıca bu senede vakıf için maliye hazinesi aidatı 2050, vazife ve mürettebat hazinesi 2125, harc-ı muhasebe de 337 kuruş gösterilmiştir. Masraflardan fazla kalan 6.076 kuruş vakıf evlâdı arasında taksim edilmek üzere müteveli Hüseyin Ağa'ya teslim edilmiştir (BOA, Ev.d. 18274, s. 134). Diğer yandan 1858 yılındaki daha erken bir muhasebede müteveli vazifesinin yanı sıra 60 kuruşluk "hatm-i kıraât" masrafı bulunduğu kayıtlıdır (BOA, Ev.d. 15803, s. 36). Bu bakımdan söz konusu hizmetin 1871 yılına gelindiğinde terk edildiği veya muhasebe kaydına yansımadağı anlaşılmaktadır.

1844 yılındaki muhasebede Rumkale Kazası'nda Şeyh Şerafeddin adıyla kayıtlı iki ayrı zaviyeye tesadüf edilmektedir. İlki İncirli Köyü hasılatına sahip Şeyh Şerafeddin Zaviyesi'dir. Diğerisi ise Karacaviran ve Mezraa-i Sarmallı hasılatı ile değirmen hissesine sahip Şeyh Şerafeddin Zaviyesi'dir. Dolayısıyla aynı yılda her iki yapının gelirleri farklı farklıdır. Bu zaviyelerin ayrı mekânlar olabileceğine esas oluşturan bir diğer nokta ise aynı yılda zaviye mütevellilerinin ayrı kişiler olmasıdır. Nitekim bir zaviyenin mütevellisi Kahlzâde Şerif iken diğerinin mütevellisi ber-mucebi vakfiye evlâd-ı vakıftan Ali'dir (BOA, Ev.d. 12373, s.18-19). Ancak diğer senelerde göremediğimiz bu farklılık bölgede aynı isimle iki ayrı zaviye olabileceği konusunda tereddütler oluşturmaktadır.

8. Vadilhicr Zaviyesi

Vâdilhicr Zaviyesi'nin varlığına işaret eden en sarıh kayda Rumkale'nin Birecik adına tasnif edilen şerhiye sicillerinde rastlanmaktadır. 8 Temmuz 1895 tarihinde Halep valiliği tarafından gönderilen ilgili kayıta; Rumkale'de Küçük Hüseyin Ağa'nın oğlu Mahmud Ağa'nın Vadi Hicr vakfı namına hazineden senevî otuz bin kadar kuruş aldığı ancak kaza dâhilinde bu isimle bir vakıf bulunmadığı beyan edildikten sonra “vaktiyle bu nâm ile bir zaviye olmuş olmasıyla şimdi külliye mahv ve münderis olduğu anlaşılmalı” denilerek söz konusu vakfın bir zaviye vakfı olduğu belirtilmiştir (BŞS. 426, 203-824). Esasında vakıf görevli atamalarında Vadilhicr Vakfı bünyesinde bir zaviyenin varlığına işaret edilmediğinden zaviyenin varlığını ve dolayısıyla yerini tespit etmek mümkün olmamaktadır. Ancak hem sicil defterinde yer alan yukarıdaki ifade hem de aşağıda yer verileceği üzere erken dönemde vakıf hasılatından bir kısmının cüz okumaya ve aşure yapımına ayrılmış olması burada bir zaviye kültürü bulunabileceğine işaret etmektedir denilebilir.

Belgelerde “Vadilhicr” veya “el-Hicr” adıyla kaydedilen vakfa dair kayıtlara XVII. yüzyıl sonlarından itibaren rastlanmaktadır. Mesela 1107/1696 yılına ait bir kayıta vakıf tevliyetinin erkek evlâda meşrut olduğu halde Recep'in bu vazifeyi gadr ile üzerine aldığı (BOA, İE.EV. 31-3558), ertesi yıl Rumkale kadısı Hafız İbrahim'in arzında ise vakfa dışardan müdahale eden Recep ve Mustafa'nın gadr ile aldığı vazifinin Ömer'e bırakıldığı kayıtlıdır (VGMA, HD. 1140, s.315). Benzer şekilde 25 Şevval 1159 (10 Kasım 1746) tarihinde Rumkale kadısı Mehmed tarafından İstanbul'a gönderilen bir arzda, vakfın erkek evladından ziyade müteveli olan Kasım Ali ile Mehmed'in babaları Mustafa'nın, kale ve kasaba ihtiyarlarının şahadetiyle kız evlad neslinden olduğunun anlaşıldığı ve adı geçen mütevellilerin vakıf şartlarına riayet etmeyip mütegalibe isnadıyla vakıf malını haksız şekilde zimmetlerine geçirdikleri haber verildikten sonra tevliyetin adı geçenlerden alınarak erkek evladın erşedi ve batn-ı evvelden olan vakıf nazırı Mehmed b. El-Hac Ahmed'e bırakıldığı belirtilmiştir (BOA, AE. SMHD.I. 138/10212).

Vakıfla ilgili kayıtlarda zaviyeden bahsedilmemekle birlikte görevli atamaları adı geçen vakfın çok erken bir dönemde kurulduğunu göstermektedir. Vakfın gelir kaynakları Merzuman Nahiyesi Kızılburç ve Culbancık köyleri hasılatından oluşmakta olup çok sayıda görevli ataması olduğu görülmektedir. Bu kapsamda vakıf bünyesinde müteveli dışında üç kile hınta ile bir nazır (BOA, AE. SMHD.I. 138-10212; VGMA, HD. 1087, s.24), dört kile “hınta-i Antabî” ile bir kâtip (VGMA, HD. 1158, s.262) ve senevî sekiz kile hınta ile sekiz cüz okumakla görevli bir cüzhân (VGMA, HD. 1096, s.271) olduğu atama kayıtlarında yer bulmuştur. Vakıf gelirlerinin sarf edildiği bir diğer hayır ciheti aşure yapılmasıdır. Zaman zaman vakıf hizmetleri içinde görülebilen aşure geleneği Rumkale için sadece Vadilhicr Zaviyesi'nde tespit edilmektedir. Nitekim kaza naibi Ali'nin Şevval 1179/Mart 1766 tarihli bir arzında köylerden elde edilen hasılatın Vadilhicr vakfının “aşuresine meşrut” olduğu yer almaktadır (VGMA, HD. 1117, s.409).

Evkâf muhasebe defterleri, bir taraftan Vadilhicr vakfının terk edilen Rumkale kasabasında bulunduğuna işaret ederken diğer taraftan vakıf bünyesindeki hayrî cihetlerin XIX. yüzyılda tamamen terk edildiğini göstermektedir. Mesela 1871 yılında yapılan muhasebede vakıf varidatının Bedren, Karapınar, Yarımca, Keferhab ve Dölcek köyleri

hasılatından oluştuğu, vakıf giderinin ise yalnızca Hüseyin Ağa'nın 100 kuruşluk tevliyet ücreti olduğu kayıtlıdır. Vergilerden sonra fazla kalan 14.438 kuruşun vakıf evlâdına verilmek üzere mütevellîye teslim edilmiş olması (BOA, Ev.d. 18274, s.75) esasında XVII. yüzyıl sonlarında hayrî olan vakfın yaklaşık iki yüzyıl sonra tamamen evlâdî bir vakıf hâline getirildiğini göstermektedir.

9. Abdülğani Dede Zaviyesi

Abdülğani Dede ziyaretgâhı 1307 tarihli Halep salnamesine göre Rumkale'nin Kasaba Köyü'ndeydi (HVS, 1307: 183). Daha önce de belirtildiği üzere burası Rumkale'nin taşınmasından sonra geride kalan yerleşim yeri idi. Muhasebe defterlerinde ziyaretgâhın bir vakfı olduğu görülmektedir. 1844 senesindeki muhasebeye Abdülğani Dede vakfına, vakfiye şartı üzere evlâdî vâkıftan İshak'ın mütevellî olduğu kayıtlıdır. Vakfın gelirleri bir dükkân ile tarlanın icarından oluşurken giderleri ise sadece tevliyet vazifesidir. Söz konusu senede yıllık gelir 70 kuruş, tevliyet ücreti ise 10 kuruş olarak kaydedilmiştir (BOA, Ev.d. 12373, s.19).

10. Diğer Ziyaret Yerleri

Osmanlı döneminde Rumkale Kazası'nda halkın ziyaret ettiği dini mekânlar yukarıda adını zikrettiğimiz zaviyeler ile sınırlı değildir. Mesela 1307 tarihli Halep Vilayet salnamesi kaza dâhilinde bulunan zaviye ve ziyaretgâhlar hakkında bir liste vermektedir. Ele aldığımız zaviyelerden Şeyh Şerafeddin haricindekilerin isimleri burada da kayıtlıdır. Ancak bunların dışında vakıf kayıtlarına yansımayan başka ziyaretgâhların da isimleri salnamede yer almaktadır. Bugün halk arasında Şeyh Salih ziyaretgâhı olarak bilinen ziyaret, Şeyh Ebubekir zaviyesi ile birlikte Baziki cihetinin Ayran Köyü'nde kayıtlıdır. Salnamelerdeki bilgilere göre burada metfun bulunan Şeyh Salih, kadiri şeyhlerindedir ve Kadiriye tarikatının kurucusu Abdülkadir Geylanî hazretlerinin torunudur (HVS. 1307: 183). Dolayısıyla bu ziyeratgâhın XII veya XIII. yüzyıla kadar dayandığı kabul edilmiş olmaktadır.

Kasaba olarak nitelendirilen eski Rumkale merkezi, zamanla harabe hâle gelip yerleşim kalmadığından buradaki zaviye ve ziyaretgâhlar kaderine terk edilerek unutulmuştur. Salnamelere göre Şeyh Şerafeddin Zaviyesi dışında burada ayrıca Koyunbaba ve Çelebî hazretlerinin yerleri bulunmaktaydı. Buranın hemen karşısında yer alan Belesor (Savaşan) Köyü'nde Şeyh Yakup adıyla halkın ziyaret ettiği bir mekân söz konusuydu. Bu son ziyaretgâh hala ayakta olup Sereyli mevkiinde bulunmaktadır. Ayrıca Bazur (Bozyazı) Köyü'nde Şeyh Beyazeddin ve Araban Nahiyesi'nde Karababa ziyaretgâhları salnamelere yansımış olan diğer tarihi mekânlardır (HVS. 1307: 183). Osmanlı döneminde Rumkale sınırları içinde yer alan günümüzde ise Bozova ilçesine bağlı bulunan Nehri Said (Irmakboyu) Köyü'nde kalıntıları ayakta olan tarihî bir ziyaret bulunmaktadır. Ayrıca 1856 senesinde Rumkale Kazası'ndan toplanan vakıf gelirleri içinde 585 kuruş Maraşî Şeyh Mehmed Zaviyesi'nden sağlanmıştır (BOA, Ev.d. 16237,

s.3). Ancak bu zaviyenin Rumkale Kazası sınırları içinde olup olmadığı tespit edilememiştir.

SONUÇ

Rumkale Kazası'nda tespit ettiğimiz çoğu zaviyenin tasavvuf düşüncesini sistemleştiren tarikatlarla nasıl bir bağı olduğu şimdilik bilinmemektedir. Buradaki zaviyeler, yöre halkının çeşitli sıkıntılarından kurtulmak ve manevi açıdan rahatlamak umuduyla belli zamanlarda gittikleri ziyaret yerleri olarak öne çıkmaktadır. Zaviyelerin çoğu zaman buldukları muhitin ve köylerin hasılatına sahip olması, kuruluş dönemlerindeki ekonomik gücünü ve sosyal etkisini yansıtmaya açısından kayda değerdir. Bu maddi varlıklar aynı zamanda dönemin idarecileri tarafından işletme gayesiyle zaviyelere bir miktar tarım alanlarının tahsis edildiğine işaret etmektedir. Muhasebe kayıtlarından tespit edilen gayrimenkuller, zaviyelerin Osmanlı'nın son yüzyılına kadar bu mali kaynaklarını korumuş oldukları anlamına gelmektedir.

Bazı zaviyelerin fazla geliri vakıf evlâdı arasında taksim edilirken diğer bazılarında bu gelirin vakıf imarına meşrut olduğu müşahede edilmektedir. Son dönem muhasebe defterlerinde birkaç zaviyede fazla gelirin konaklayanlara yemek için ayrılmış olması zaviyelerin buradan geçen yolcuları ağırlama fonksiyonunu sürdürdüğünden ziyade tarihî süreçteki hizmetlerini ve işlevini ortaya koyması bakımından önemlidir. Konaklama yerleri ve ulaşım araçlarının yetersiz olduğu tarihî devirlerde bu tür zaviyeler, bir yerden başka bir yere gitmek zorunda kalanların dinlenme ve konaklamaları için son derece önemliydi. Rumkale bölgesinde Fırat'ın öbür yakasına seyahat edenler için bu zaviyelerin daha büyük anlam taşıdığı tahmin edilmektedir.

Zaviyelerin hizmetlerine ve görevlilerine bakıldığında sadece Şeyh Kureyş ile Şeyh Mehmed zaviyeleri dâhilinde birer mescid olduğu imam atamalarından anlaşılmaktadır. XIX. yüzyılda bölgedeki çoğu zaviye varlığını devam ettirmekle beraber işlevleri sadece tevliyet ve zaviyedârlık hizmetleriyle münhasır kalmıştır. Sa'd b. Ebi Vakkas ve Şeyh Kureyş hariç tutulursa zaviyelere adı verilen kimselerin tarihi şahsiyeti ve yaşadıkları devir tespit edilememektedir. Fırat'ın Antep tarafındaki Şeyh Kureyş ve Sa'dü'l-Kureys zaviyelerinin yöredeki Alevî-Bektaşî topluluklar arasında büyük bir saygı ve ilgi gördüğü bugün dahi yapılan geniş katılımlı ziyaretlere yansımaktadır. Urfa tarafındaki Şeyh Mehmed, Şeyh Salih, Şeyh Ebubekir ve Payam Hatun zaviyeleri etrafında ise sunnî kültürün şekillendiği dikkat çekmektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

- BŞS. (Birecik Şeriyeye Sicili, defteri), Defter: 425, 426, 431.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)
- BOA, A.DVN. (Sadaret, Divan Kalemî Evrakı), 132-100.
- BOA, A.MKT.UM. (Sadaret Mektubi Kalemî Umum Vilayat Evrakı), 344-47-3.
- BOA, AE. SABH.I. (Ali Emiri, Abdülhamid I), 166-11160; 250-16735.
- BOA, AE. SAMD.III. (Ali Emiri, Ahmed III), 106-10494.
- BOA, AE. SMHD.I. (Ali Emiri, Mahmud I) 138-10212.
- BOA, Ev. d. (Evkâf Defterleri) 12373, 15803, 16237, 18274.
- BOA, İE.EV. (İbnülemin, Evkâf) 31-3558.
- BOA, MAD. (Maliyeden Müdevver defter), 4700.
- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)
- VGMA, Vakfiye Kütük defterleri 2150-1, 2150-2.
- VGMA, HD. (Hurufat Defterleri) 550, 1087, 1088, 1090, 1091, 1095, 1096, 1117, 1119, 1128, 1139, 1140, 1158.
- Halep Vilayet Salnameleri (HVS)
- 1307 Tarihli Halep Vilayet Salnamesi. İSAM Kütüphanesi.
- 1310 Tarihli Halep Vilayet Salnamesi. İsam Kütüphanesi
- 1312 Tarihli Halep Vilayet Salnamesi. İSAM Kütüphanesi.
- 1320 Tarihli Halep Vilayet Salnamesi. İSAM Kütüphanesi.

Araştırma ve İnceleme Eserler

- Akkuş, M. (1999). Dede Garkunzâdelers. *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*. I/2. 21-31.
- Bayhan, A. A. (2010). Güneydoğu Anadolu Kalelerinde Memlûklü İzleri. *XV. Türk Tarih Kongresi (Ankara: 11-15 Eylül 2006)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, III, 711-728.
- Baykara, T. (1988). *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyasına Giriş, I: Anadolu'nun İdari Taksimatı*, Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü.
- Demir, İ. (2020). *Hurufat Defterlerine Göre Biretü'l-Fırat (Birecik) Kazası Vakıfları*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Artvin: Artvin Çoruh Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

Erel, C. (1999). Birecik Merkez Bucağı, Dorucak (Şeyh Bekir Köyü) Türbesi. *Birecik Halfeti, Bozova, İlçeleri ile Rumkale'deki Taşınmaz Kültür Varlıkları*. Ed. Aynur Durukan. Ankara. 223-225.

Eser, E.- Alp, S. (1999). Çekem Mahallesi Mescidi ve Türbesi. *Birecik, Halfeti, Suruç, Bozova İlçeleri ile Rumkale'deki Taşınmaz Kültür Varlıkları*. Ed. A. Durukan. Ankara. 242-246.

Karakaş, M. (2017). *Urfa'da Tasavvuf İzleri*. Şanlıurfa: Şurkav Yayınları.

Karakoç, A. (2010). *Şanlıurfa Adak ve Ziyaret Yerleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kazıcı, Z. (2003). *Osmanlı Vakıf Medeniyeti*. İstanbul: Bilge Yayınları.

Lawrence, T. E. (1947). *Oriental Assembly*. Ed. A. W. Lawrence. London: Williams and Norgate Ltd.

Ocak, A. Y. (1978). Zaviyeler (Dinî, Sosyal ve Kültürel Tarih Açısından Bir Deneme). *Vakıflar Dergisi*. 12, 247-269.

Ocak, A. Y. (1998). *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Öğüt, T. (2013). *18-19. YY'da Birecik Sancağında İktisadi ve Sosyal Yapı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Taş, K. (2019). Seyyid Mahmud-ı Kebir'in (Kureyş) Seyyid Mahmud Hayrani ve Derviş Bey Beyaz/Gevr ile Tarihi Bağı. *Journal of Social And Humanities Sciences Research (JSHSR)*. 6/43, 3248-3260.

Taş, Y. (2019). *Osmanlı Döneminde Urfa'da Sosyal Hayat (Mahkeme Kayıtlarına Göre 1850-1900)*. İstanbul: Hiper Yayın.

Taş, Y. (2021). Tanzimat Döneminde Rumkale Kazası'nda Aşk, Töre ve İhtida Üçgeninde Bir Kız Kaçırma Hadisesi. *History Studies*. 13/3. 987-1007.

Üner, M. E. (2012). Şeyh Müslüm Zaviyesi. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 28. 151-169.

Yalçın, A.-Yılmaz, H. (2002). Kureyşan Ocağı Hakkında Bazı Yeni Bilgiler. *Hacı Bektaş Veli Dergisi*. 23. 9-24.

Yediyıldız, B. (2003). *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Yılmaz, A. (2000). XVI. Yüzyılda Bir Güney-Doğu Anadolu Kasabası: Rumkale Şehri. *Türk Dünyası Araştırmaları*. 124. 197-208.